

"Swifti pennára való ez a kor"

Nagy Boglárka (s. a. r.), *A bilincs a szabadság legyen. Mészöly Miklós és Polcz Elaine levelezése, 1948–1997*, Jelenkor, Budapest, 2017.

Mészöly Miklós 1975-ben, berlini tartózkodása idején a következőket üzent Polcz Elaine-nek: "valójában *állandó* zavarban vagyok, ha közvetlen személyes dolgaimról közvetlenül-személyesen írok" (645.). Az életmű ismerői jól tudják, a kitárulkozás, vallomásosság nemcsak a Mészöly-művektől, de a szerzői nyilatkozatoktól, személyes naplóbejegyzésektől is idegen. A házaspár egymáshoz címzett, 1948 és 1997 között keletkezett leveleit magába foglaló *A bilincs a szabadság legyen* Polcz és Mészöly életének eddig kevésbé ismert eseményeire, privát kapcsolatára enged rálátást. A több mint öt évtizeden át tartó házasság stációit dokumentáló szövegek olvasója mégsem kénytelen kizárólag a magánélet titkait meglesni kívánó voyeur szerepével azonosulni. A személyes életutak közös állomásait kommentáló levelek ugyanis nemcsak Polcz és Mészöly sorsának alakulását, az élethosszig tartó házasság természetrajzát mutatja – ennél tágabb perspektívát nyit.

A kötet közreadója, Nagy Boglárka utószava szerint a házaspár a levelezést – egyéb hagyatéki anyagokkal együtt – 1998-ban helyezte letétbe a Petőfi Irodalmi Múzeumban. A közgyűjteménybe szánt, kutathatóvá tett dokumentumok részét képező levelezés szerkesztett kötetként – a közreadó értékes jegyzetanyagot eredményező kutatómunkájának köszönhetően – "mikrotörténeti kordokumentum" (867.), jelentős filológiai teljesítmény. A jegyzetekben irodalomtörténeti fontosságú adatokat közlő Nagy Boglárka kísérszövegében számot ad a szöveggondozás folyamatáról. Az utószó kitér a szövegközlés nehézségeire, az autográf dokumentumok átírásának, a levelezés datálásának, sorrendezésének és a dokumentumokban említett személyek, művek beazonosításának – áldozatos munkával megvalósítható – fázisairól tájékoztat. A közreadó rávilágít a kötet (eddiggi recepciójában aránytalanul kevésbé hangsúlyozott) rétegzettségre: "a mészölyi életmű mindeddig ismeretlen faktuális kapcsolódási pontjai is feltérképezhetők az egyes művekhez, és konkrét helyszínek, alakok, időpontok, események válnak azonosíthatóvá, ami nem feltétlenül befolyásolja eddigi olvasatainkat, de feltétlenül hozzájárul Mészöly prózai építkezésének, munkamódszerének alaposabb megismeréséhez. A kötet olvasásakor nemcsak a műhelymunka mindennapjaiba nyerünk bepillantást, hanem az írói identitás formálódásának történetébe is" (867.).

A szerző köteteinek keletkezés- és kiadástörténeti eseményeit dokumentáló levelek korábban nem ismert adatokkal gazdagítják a Mészöly-művekhez (kiváltképp *Az atléta halálához*, a *Pontos történetek*hez vagy az – eredetileg filmforgatókönyvnek készülő [598.], *Non-stop* munkacímen jegyzett – *Filmhez*) fűződő ismereteinket. Egy 1962. októberére keltezett levélben például Mészöly *Atlétához* írt epilógusa olvasható, melyben a regény narrátora, Hildi sommázza az Óze Bálint halálát követő öt évet (302–303.). A korábbi kutatások alapján ismeretes, hogy a regény – a francia kiadást követően – nagy nehézségek árán jelenhetett meg Magyarországon. *Az atléta halála* keletkezésének ideje alatt folytatott intenzív levélváltásból a kötet magyarországi publikálását megelőző baráti-szakmai fogadtatásról, a Polcztól érkező ösztönzésekről vagy a kiadást befolyásoló irodalompolitikai tényezőkről is értesülünk: "A vidék arra is jó, hogy megtudom legalább – városi közkönyvtár és megyei kult. szervezés vonalán – hogyan festenek ördögpopfát nekem a Köpeczik (ő maga például), a vidéki kult. vezetők előtt, a megyei fejtágítókon. Gyönyörű. Azt se hagyva ki (amit előttem persze végig tagadtak), hogy az *Atlétát* »kénytelenek« voltak kiadni, mert helytelenül és gondatlanságból megjelenhetett franciául" (433.).

A kötet izgalmas fejleménye, hogy a levelezés hírt ad a házaspár szellemi kooperációjának részleteiről. *A bilincs a szabadság legyen* darabjaiban nemcsak Mészöly és Polcz fiktív alakmásának, Molnár Ilonának írásairól olvashatunk (95.), hanem az is kiderül, hogy Polcz megfigyeléseivel, módszeresen gyűjtött történeteivel – már a *Pontos történetek, útközben* keletkezése előtt – segítette a szerző munkáját: "Úgy hiszem, viszek egy-két novellatémát." (Polcz Mészölynek, 1954-ben, 111.); "Sokszor csakugyan azt hiszem már, hogy a te megfigyelő s adat-szolgáltató érzékenységed nélkül félemler vagyok. Mint egy cipész, akinek odaadják a jó bőrt – a többi már mesterség dolga. Kalapáljon. Kalapálok" (Mészöly Polcznak, 1959-ben, 214.). Ismeretes, hogy Polcz Elaine az 1960-as évektől – férje kérésére – tudatosan gyűjtötte, magnószalagon rögzítette utazásainak élményanyagát. Mészöly felesége emlékeit a *Pontos történetek, útközben* kötet fejezeteiben írta újra. *A bilincs a szabadság legyen* hozzájárul az 1970-ben megjelent mű keletkezési körülményeinek megismeréséhez. A pszichológus-tanatólogus Polcz küldeményei a regény élettényeiről tanúskodnak: "szereztem Neked egy újabb történetet, az asszonyét, akinek a gyermekét megnéztem. Nagyon tanulságos otthon látni a beteget. Mindeniket így is kéne nézni, ha lehetne..." (Polcz Mészölynek, 1967-ben, 464.). Az anyaggyűjtésről szóló szövegrészek segítségével nyomon követhetők egyes keletkezéstörténeti tényezők. A levelezéskötetből továbbá az is kiderül, Mészöly miként segítette felesége munkáját. "Megpróbáltam a gyász-tanulmány végéhez írni olyan nyitva

hagyott pár mondatot – nézd meg, az óravázlatodra tettem" (796.) – írja a szerző 1986-os levélben. Egy 1960 szeptemberi üzenet pedig Mészöly szempontjait közli, melyeket Polcznak a – bábjáték lélektanáról szóló – előadásához írt (258.).

A bilincs a szabadság legyen leveleinek egyes darabjai kortörténeti dokumentumok. A közreadói jegyzetek – a kortárs kulturális, politikai háttér iránt behatóan érdeklődő olvasót is segítve – kontextusba helyezik a háttéreseményekre vonatkozó szövegrészeket. Olvashatunk a Charta '77 (Mészöly által is szignózott) szolidaritási nyilatkozatáról (696.), Az *ablakmosó* betiltásának politikai okairól (308.), a szerző által szervezett ellenzéki összefüggésekről (741.) vagy a *Magyar Tallózó* című művelődéstörténeti folyóirat tervéről s a Fogarassy Miklós, Lukácsy Sándor és Szörényi László közösen tervezett kiadványának ellehetetlenítéséről (699.). A levelezéskötetben a kortárs szellemi élet jelentős szereplői tűnnek fel. A házaspár kiterjedt kapcsolati hálójáról tanúskodó szövegekben olvashatunk (Mészöly bábszínházi kollégájaként említett) Ország Liliről, Huszárik Zoltánról, a házaspárral köztudottan szoros barátságot ápoló Nemes Nagy Ágnesről, Weöreséről vagy Tandori Dezsőről. Újdonságként hathatnak a szerző filmes kötődéseiről szóló levelek (lásd Gelencsér Gábor *Jelenetek egy házasságból* című *Jelenkor*-tanulmányát) vagy a külföldi fogadtatást leíró szövegrészek. Polcz egy 1966-os üzenete arról ad hírt, hogy Mészöly az egyetlen, aki Danilo Kiš "apadó hungarofiliáját táplálja" (432.), Mészöly pedig párizsi tartózkodása idején Kundera lelkesültségéről jelent: "Segítőkézsége majdnem zavarba hozó. Mindenképp azt mozgatja, hogy ittlétem alatt kiadót találjunk, az *Atlétát* és a *Sault* újra kiadni (olvasta őket, és lelkesedett – a szemináriumon úgy mutatott be, hogy pirultam" (801.).

A kötet eredménye – amint azt Nagy Boglárka is hangsúlyozza –, hogy megdönteni látszik a vélekedést, miszerint Mészölyt nem érdekelte műveinek külföldi kiadása: "A levelezésből határozottan kitűnik, hogy a hatvanas évek elejétől egészen a nyugat-berlini ösztöndíjas évéig, 1974-ig nagyon is foglalkoztatta, miként törhetne ki a tiltott, utóbb túrt alkotó szűk hazai ketrecet jelentő művészi és politikai szituáltságából" (868.). *A bilincs a szabadság legyen* fontos teljesítményeként említendő Nádas Péter záró esszéje. A levelezéskötet szereplőinek alakját Nádas árnyaltan jeleníti meg; gondolkodásmódjuk, nyelvi működésük eltéréseit elemezve mutatja fel Mészöly és Polcz személyiségjegyeit, kapcsolatuk vonásait. Elfogult, mégis méltányos reflexió Nádasé – a legritkábbak egyike.